

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kedves Kollégáim!

Kb. három hét múlva, július közepén jelenik meg az 1945 és 90 közötti magyar–nyugatnémet kapcsolatokról szóló projektem második németnyelvű kötete. Az első kötet, amely a 87 és 90 közötti éveket dolgozza fel, már 2017-ben megjelent, az utolsó kötet az 1949 és 73 közötti időszakról előreláthatóan 2027-ben fogják kiadni. A mostani írásom az 1973/74 és 87 közötti időszakot tárgyalja. A kötet két részből áll, egy kronológiával kiegészített monográfiából és egy terjedelmes forrásgyűjteményből – összesen majdnem 1.400 oldalról van szó.

Nagyon hálás vagyok Kiss J. László professzor úrnak, a német-magyar kapcsolatok elismert szakértőjének, azért, hogy a kötet monografikus részét lektorálta és hogy előadóként részt vesz ezen az előadáson. A Professzor úr a munkám főeredményeit fogja tárgyalni ill. véleményezni, míg én a projekt és a kiadvány általános szempontjait ismertetem.

Ami az általános szempontokat illeti, először néhány alapvető megjegyzést teszek a témával, a módszerrel és a kutatások jelenlegi állásával kapcsolatban. Másodszor bemutatom azokat a központi kérdéseket, amelyek a monográfia megírásakor vezéreltek, harmadszor pedig felvázolom a kötet ill. a két alkötet felépítését. Végül, mielőtt átadom a szót Kiss professzor úrnak, néhány megjegyzést teszek a források kiválasztásának és szerkesztésének elveivel kapcsolatban.

1) Néhány megjegyzés a témához, a módszerhez és a kutatáshoz

A második világháború utáni magyar–nyugatnémet kapcsolatok feltárása és elemzése különös kutatási desiderátum, mivel a témával – a nagyon jó forrásállomány ellenére – eddig csak kevesen foglalkoztak és az idáig megjelent tudományos kiadványok – főleg cikkek – általában csak egyes kérdéseket és időszakokat érintenek vagy csak vázlatosan ismertetik a témát.

A NSZK a tárgyalt időszakban Magyarország számára a legfontosabb nyugati ország volt. Emiatt ez a téma természetesen kiemelten fontos a magyar jelenkor-történetírás számára. A téma azonban a német történettudomány számára sem jelentéktelen – nem csak a 89-es nagy jelentőségű határnyitás miatt: a viszonylag alacsony

nemzetközi politikai és gazdasági súlya ellenére Magyarország a 70-es évektől kezdve különleges szerepet játszott Nyugat-Németország keleteurópai kapcsolataiban. Bonn számára Budapest sajátos úttörő szerepet töltött be a gazdaság, a politika és végül – a 80-as évek közepétől – a kulturális kapcsolatok terén is. A kötet egyik fő célja ennek a ténynek a részletes és konkrét bemutatása ill. alátámasztása. (Ha ezt a tényt a német történészek is felismernék, akkor Magyarország megfelelő szerepet játszhatna a nyugatnémet Ostpolitik elemzéseiben és a kelet és nyugat közötti kapcsolatok történetének német kutatásaiban is.)

Ahogy a cím is jelzi, ez a kötet – a korábban megjelent könyvemmel ellentétben – nemcsak a politikai-diplomáciai kapcsolatokat dokumentálja és elemzi, hanem a külkapcsolatok másik két „pillérét”, a gazdasági és kulturális kapcsolatokat is. A vizsgált időszak három szakaszra oszlik, amelyekben a három terület – a gazdaság, a politika és a kultúra – eltérő súllyal szerepel a kétoldalú kapcsolatok rendszerében. A tanulmány első szakasza a Bonn és Budapest közötti diplomáciai kapcsolatok felvételével kezdődik 1973 végén. Ez a lépés alapvetően új intézményi és politikai kereteket teremtett, és erős lendületet adott a gazdasági kapcsolatoknak (nemcsak a kereskedelmi kapcsolatoknak, hanem a vállalati kooperációnak is) és különösen az úgynevezett látogatási diplomáciának, amely azóta minden szinten dinamikusan fejlődött. A második szakasz a nagyhatalmak közötti kapcsolatok új „jégkorszakával” kezdődik, amely a NATO kettős határozatának és a 79 decemberében Afganisztánban végrehajtott szovjet intervenciónak a következménye volt. A feszült kelet-nyugati viszony ellenére a két országnak ebben a szakaszban nemcsak megőrizni, hanem tovább bővíteni is sikerült politikai kapcsolatait. Ez Magyarországnak és a Német Szövetségi Köztársaságnak különleges, egyedülálló de-eszkalációs szerepet juttatott az un. blokkok között. A harmadik szakasz 1985 közepén kezdődött, és ezt a nemzetközi kapcsolatok induló enyhülése, valamint a radikálisan romló magyarországi gazdasági helyzete jellemezte. Ennek következtében mindkét ország – különböző okokból – még erőteljesebben igyekezett fejleszteni a politikai és gazdasági kapcsolatokat (ennek okait esetleg a vitában tárgyalhatnánk). A kulturális kapcsolatokban akkoriban látványos áttörés történt, amely véget vetett az NDK dominanciájának a magyar–német kulturális kapcsolatokban. Mindezen fejlemények és a Magyarországon induló gazdasági és politikai fordulat háttéré előtt 1987 nyarán a kétoldalú kapcsolatokban

egy különösen látványos szakasz kezdődött, de erről már a 2017-ben megjelent kötet szól.

A Monográfiám klasszikus empirikus történettudományi elemzés. Ez azt jelenti, hogy megfogalmazok egy sor kulcskérdést (erre mindjárt kitérek), majd a különböző dokumentumok forráskritikai szempontú elemzésével megpróbálok választ adni ezekre. Ezentúl a kétoldalú kapcsolatokat a nemzetközi környezetben helyezem el és figyelembe veszem a két ország politikai, gazdasági és kulturális fejleményeit valamint kultúr- és gazdaságpolitikai döntéseit is. Alapvetően a források minél szélesebb körének felhasználására irányuló módszer híve vagyok. Ennek célja egyrészt az, hogy „kiszűrjem” az akkori események és fejlemények lényegét, másrészt pedig az, hogy kölcsönös tényellenőrzést vagy az információk kölcsönös megerősítését érzem el. A nemzetközi kapcsolatok politikatudományi modelljeit szándékosan nem veszem figyelembe, mivel véleményem szerint ezek szükségtelenül korlátozzák a történeti kutatást, különösen az úttörő munkák esetében, és gyakran téves eredményekhez vezetnek (mint például a magyarországi politikai rendszerváltás története esetében is).

A kutatási helyzetet illetően meg kell jegyezni, hogy – mint már említettem – csak viszonylag kevés szakirodalomra támaszkodhattam a konkrét témámmal kapcsolatban. A nemzetközi és szövetségen belüli körülmények azonban annál jobban fel vannak dolgozva, és számos tanulmány foglalkozik az akkori németországi és magyarországi politikai és gazdasági folyamatokkal. Ez azt jelenti, hogy a magyar–nyugatnémet kapcsolatok keretfeltételeit ebben az időszakban már jól feldolgozták és erre tudok támaszkodni. Alapvető problémát jelent azonban, hogy a magyar–szovjet és a magyar–keletnémet kapcsolatok – a Bonn és Budapest közötti kapcsolatok szempontjából releváns – aspektusai ebben az időszakban még nem, vagy csak korlátozottan kerültek elemzésre.

Mint már említettem, az archívum- és forráshelyzet nagyon jó. Mint a magyar kollégáim tudják, a legfontosabb dokumentumok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és a Szövetségi Külügyminisztérium Politikai Levéltárában találhatóak. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Koblenzi Szövetségi Levéltár is fontos anyagokat őriznek. Sajnos a NSZK titkosszolgálatának aktái nem hozzáférhetőek, de úgy vélem, hogy a titkosszolgálati anyagok jelentőségét gyakran túlbecsülik, és – a témám esetében – nem vezetnének jelentős új felismerésekhez sem.

A projekt szempontjából viszont előnyös volt, hogy egyes források (szerződések, törvények, politikai döntések stb.) publikált formában rendelkezésre állnak, valamint Földes György, Huszár Tibor, Horváth István és Heltai András műveiben is megjelentek figyelemreméltó dokumentumok.

2) A monográfia központi kérdésfeltevéséhez

Tematikus szempontból – többek között – a következő kérdések állnak a bemutatás és elemzés középpontjában: Melyek voltak az említett három szakasz fő politikai, gazdasági és kulturális kérdései a bilaterális kapcsolatokban? Miért tematizálódtak? Hol merültek fel főbb viták, és hogyan oldották meg azokat? Milyen kölcsönhatások voltak a gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok alakulásában? Milyen sajátos tematikai kérdések jellemezték a magyar–nyugatnémet kapcsolatokat a kelet-nyugati kapcsolatok egészét tekintve?

A szereplőkkel kapcsolatban elsősorban a következő kérdések merültek fel: Kik voltak a főszereplők a különböző területeken mindkét oldalon? Milyen célokat követtek, és mik voltak az indítékaik? Mennyire voltak reálisak az egyes célok, milyen taktikai és stratégiai megfontolások vezérelték a szereplőket? Hogyan kell értékelni a szereplők teljesítményét (siker vagy kudarc volt-e)?

Ami a nemzetközi, a blokkon belüli és a németországpolitikai háttérrel illeti, főleg három szempontra összpontosítok: Milyen hatással volt a világpolitikai és világgazdasági helyzet a kétoldalú kapcsolatokra? Milyen befolyást gyakoroltak a szövetségi rendszerek ill. szövetségesek a nyugatnémet és a magyar külpolitikára? Hogyan befolyásolta a „német kérdés” és a Budapest-Bonn-Kelet-Berlin „háromszöghkapcsolat” a kétoldalú kapcsolatokat?

Ezek a kérdések nemcsak a monográfia megírásakor, hanem a publikált források kiválasztásakor is vezérelték tudományos érdeklődésemet. Természetesen ezekre a kérdésekre előadásom keretében nem tudok most válaszolni, ehhez Önöknek kell majd a két kötetet áttanulmányozniuk. Kiss professzor úr előadásában minden bizonnyal választ fog adni, és rámutat néhány kulcsfontosságú megállapításomra.

3) A két kötet szerkezetéhez

Az első alkötet egy mintegy négyszáz oldalas monográfiát tartalmaz, amelyre itt – a fenti megjegyzések után – nem térek ki bővebben. (Itt csak annyit szeretnék mondani, hogy mindhárom fő témával a monográfia három fő fejezetében foglalkozom, és lényegében kronologikusan haladok). A monografikus részt egy terjedelmes kronológia követi (mintegy 80 oldal). Talán „régimódi” meggyőződése, hogy egy történelmi téma megalapozott bemutatása és elemzése csak megbízható és ellenőrizhető adatok és tények alapján történhet, és ez különösen az úttörő jellegű történelmi munkákra vonatkozik. Maga a kronológia a kétoldalú kapcsolatok kiemelkedő eseményeit rögzíti, de megemlíti a kétoldalú kapcsolatok szempontjából releváns nemzetközi és nemzeti eseményeket is. Annak érdekében, hogy minél szorosabb kapcsolatot teremtsen a kronológiai rész és a közzétett dokumentumok között, a kronológia – ahol csak lehetséges – rámutat a publikált forrásokra is.

A második alkötet összesen 150 dokumentumot tartalmaz, amelynek fele német forrás, másik fele magyar forrás német fordításban. A források közlését a kapcsolatok történetében jelentős szerepet játszó, de az olvasók számára valószínűleg nem mindig ismert magyar és német szereplők rövid életrajzai követik. Utána egy glosszárium rövid információkat tartalmaz a dokumentumokban említett fontos eseményekről, intézményekről vagy megállapodásokról, szerződésekről a történelmi besorolás megkönnyítése érdekében. A második alkötetet forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja.

4) A források kiválasztásához és szerkesztéséhez

A források kiválasztásakor először is arra törekedtem, hogy a lehető legátfogóbban lefedjem a kapcsolattörténet tematikus spektrumát. Ez azt jelenti, hogy olyan forrásokat választottam ki, amelyek – véleményem szerint – különösen informatívak a kétoldalú kapcsolatok különféle politikai, gazdasági és kulturális aspektusairól. Másodsor, a kiválasztási folyamat során ügyeltem arra, hogy a három területen az adott témákat az aktualitásuk teljes időszakában kövessem, hogy bemutassam a változásokat és a folyamatosságot a magyar ill. nyugatnémet pozíciókban, és hogy megjelenítsem az egyeztetési folyamat végeredményeiket. Harmadszor, igyekeztem a forrásműfajok minél szélesebb skáláját bevonni a kiadványba. Ezek közé tartoznak például tárgyelemzések, jelentések, látogatási jegyzőkönyvek, memorandumok, tárgyalási ajánlások, nagykövetségi táviratok és levelezések, valamint szerződések,

megállapodások és a vegyes bizottsági ülések eredményeit tartalmazó jegyzőkönyvek. (A sajtódokumentumok közzétételét – különösen terjedelmi okokból – figyelmen kívül hagytam.) A negyedik pont: Arra törekedtem, hogy olyan dokumentumokat mutassak be, amelyekben a legfontosabb szereplők megjelennek, és amelyekből kiderül a szerepük. Ezekhez a szereplőkhöz nem csak különböző párt- és állami szintű politikusok tartoznak, hanem pl. gazdasági, intézményi és alapítványi funkcionáriusok, politikai tanácsadók, üzletemberek, bankárok valamint nagykövetek is. Nyilvánvaló, hogy a tárgyalások alacsonyabb szintjein többnyire konkrét ténykérdésekkel foglalkoztak vagy azokat tisztázták, míg a „magas szintű diplomáciában” (hohe Besuchsdiplomatie) elsősorban az általános politikai szándékok kinyilvánítása, a kapcsolatok általános állapotának tárgyalása és nemzetközi politikai kérdésekkel való foglalkozás szerepelt. (Ez utóbbiban gyakran nyilvánvaló lett mindkét fél törekvése, hogy hozzájáruljon a Kelet és Nyugat közötti politikai bizalom kiépítéséhez és az enyhüléshez).

A közzétett dokumentumok többnyire belső használatra szánt dokumentumok. Ez azt jelenti, hogy szerzőik mindkét oldalon igyekeztek a lehető legpontosabb információkat közölni – különösen az olyan források esetében, amelyek egy adott ügy tényállásával foglalkoznak, vagy a tárgyalási eredményeket rögzítik. Így ezeknek a dokumentumoknak a tényértéke általában igen magas. Ez vonatkozik a politikusok látogatási jelentéseire is, amelyek – mint a német és a magyar források összehasonlítása bizonyítja – általában mindkét oldalon nagyfokú tartalmi összhangot mutatnak. Bizonyos forrásokból azonban az is kitűnik, hogy a szereplők hajlamosak saját szerepüket és álláspontjukat hangsúlyozni az adott tárgyalási céloknak megfelelően, és kizárni lehetséges érzékeny témákat (pl. eredménytelen vitákat vagy pénzügyi ügyeket). Mint néhány dokumentumból ki is derül, hogy egyes szerzők leírásaikkal és hangsúlyaikkal nyilvánvalóan a politikai döntéshozatali folyamatok befolyásolását is célul tűzték ki. (Különösen jellemzőek itt Horváth István nagykövet jelentései).

A forrásszerkesztés során a már 2017-ben megjelent kötet szerkezetéhez igazodtam. Ez azt jelenti, hogy a dokumentumok időrendi sorrendben vannak elrendezve. Minden forrás egy lehető leginformatívabb címet kapta, amely általában nem azonos az eredeti címmel. A címet egy bevezető szöveg követi, amely először utal arra a kontextusra, amelyben a dokumentum keletkezett, vagy történelmi kontextusba helyezi azt,

valamint megnevezi a szerzőt és a címzettet. Ezután a forrás leglényegesebb tartalma bemutatásra kerül. Ha lehetséges, a forrás bevezetőjében a kapcsolódó dokumentumokra is utalok. A forrás tartalmát itt nem értékelem vagy elemezem; ez a monografikus részre marad. A dokumentum eredeti szövege ill. fordítása általában teljes egészében publikálom; az esetleges kihagyások általában jelentéktelen formális részletekre vonatkoznak. A kiadás során ügyeltem arra, hogy a dokumentum formai alapszerkezetét megőrizsem, bár a forráskötet egységes megjelenése érdekében bizonyos kiigazításokat kellett végrehajtani. Az általam lefordított dokumentumokkal kapcsolatban igyekeztem a lehető legközelebb állni az eredeti szöveghez, azaz tartózkodtam a stilisztikai javításoktól.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Ennyit a kutatásom alapvető szempontjairól és a forráspublikáció mögött meghúzódó alapgondolataimról.

Köszönöm szépen a figyelmüket!